

ven een
heid ge-
voor de
praktijk
atie van

indenpen-
t from a
of rural
s wife/
icultural

ing with
and little
vices. In
working
capital

t the po-
rowth of
The pres-
s to im-
ducation
amples.
mes, put
ir situa-

ncomes,
Roger C.

nbabwe,
Women

Women
1984.

in Zim-
by Kate
Bureau,

nbabwe,

ion ser-
Olivia N.

e. Susie
omy no

assess-
potential,
ersity of

blems.

C.D.U.
Mount

uni 1985

— AKTUEEL —

Landbouwhuishoudkunde voor ontwikkelingslanden: een nieuw onderwijsselement

C. PRESVELOU

Dit jaar is de studierichting Huishoudwetenschappen van de Landbouwhogeschool in Wageningen gestart met het onderwijsselement Landbouwhuishoudkunde voor ontwikkelingslanden. Dit onderwijsselement omvat 120 studiebelastinguren en vormt samen met de "capita selecta" het kernvak van het profiel "Niet-westerse huishoudkunde". Het maakt deel uit van de "vrije oriëntatie", die in het kader van de tweefasen herstructurering werd opgezet. Het profiel niet-westerse huishoudkunde wordt aangeboden aan alle studenten die belangstelling voor ontwikkelingslanden hebben en die bovendien deze problematiek vanuit een huishoudkundige benaderingswijze willen bestuderen.

Bij het opstellen van het nieuwe onderwijsselement werd uitgegaan van de specifieke huishoudkundige problemen, waarmee de agrarische huishoudens in de ontwikkelingslanden dagelijks worden geconfronteerd. Deze nota geeft een globale omschrijving van de doelstellingen, de aandachtspunten en de invulling van het onderwijsselement.

Doelstellingen

• Inleiding in de voornaamste problemen die van betekenis zijn voor het levensniveau van huishoudens op het platteland in de minst ontwikkelde landen, op het gebied van gezondheid, voeding, wonen en toegang tot hulpbronnen.

• Kennismaking met de dubbele functie van de huishouding: enerzijds de voedselproductie voor eigen consumptie, als ruilmiddel, of voor de markt, anderzijds de verzorging van de leden van het huishouden. En analyse van de rol/taken van leden van het huishouden, vooral van vrouwen en kinderen.

• Aanduiding van de bijdrage, die de afgestudeerde huishoudkundige aan de oplossing van deze problematiek kan leveren.

Aandachtspunten

• Voor huishoudens in ontwikkelingslanden worden de overlevingskansen bepaald door de beschikbaarheid en produktiviteit van arbeidskracht, de toegang tot hulpbronnen en de speelruimte voor veranderingsstrategieën.

• In huishoudens met beperkte toegang tot land en een marginale landbouwproductie, is de mechanisatie beperkt tot het gebruik van eenvoudige traditionele werktuigen. De landbouwproductie en de huishoudvoering zijn derhalve zeer arbeidsintensief; de arbeidsproduktiviteit is laag.

• Een derde aandachtspunt vormt de invloed van klimaat, seizoenwisselingen en voedselsysteem op de omvang en aard van de activiteiten ten behoeve van landbouwproductie en verzorging van de mens. De genoemde factoren hebben belangrijke effecten op het levensniveau van huishoudens, in het bijzonder op (onder)voeding, ziekte, de bereikbaarheid van water en brandhout, arbeidsbelasting en woonsituatie. Er is nog weinig empirisch onderzoek gedaan op dit terrein.

• Het verwerven van inzicht in de economische en niet-economische bijdrage van leden van huishoudens aan voedselproductie en behoeftenbevrediging, vormt een belangrijk onderdeel van de huishoudkundige benaderingswijze. Ook de gedragspatronen en de werk- en leefomstandigheden van leden van huishoudens vormen een onderwerp van studie, hierbij krijgt de rol van de boerin speciale aandacht.

Opzet

Eerste blok

Inventarisatie van vormen van voedselproductie en huishoudvoering in verschillende landen in tenminste twee van de drie continenten.

ten: Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Analyse van praktijksituaties.

Globale uitwerking:

- Theoretische benaderingen voor het bestuderen van werkzaamheden in de huishouding.
- Aktiviteitschema voedselproductie en huishoudvoering.
- Strukturele en functionele analyse van een leefgemeenschap.
- Plaats huishouden en huishouding in een leefgemeenschap (analyse van onderlinge betrekkingen).

Tweede blok

Invoering in de konkrete problemen waarmee agrarische huishoudens gekonfronteerd worden, zoals ondervoeding, ziekte, onvoldoende mogelijkheden voor inkomensverwerving, gebrek aan water en brandhout. De rol van normen en gewoonten bij de aanpak van deze problemen.

Globale uitwerking:

- Analyse van productieve en verzorgende activiteiten.
- Differentiatie van activiteiten naar categorieën van leden van huishoudens, met name boerinnen en kinderen.
- Huishoudelijk gedrag in de kontekst van de levenscyclus.
- Analyse van besluitvormingsprocessen betreffende de toegang tot en de controle over hulpbronnen en opbrengst bij het werk in de landbouw en bij de verzorgende activiteiten binnen verschillende verwantschapssystemen.
- Evaluatie van sociaal-ekonomische "surveys" voor het opsporen van problemen.

Derde blok

Analyse van seizoeneffecten op huishoudelijke productie, in het bijzonder in systemen van zelfvoorziening.

Globale uitwerking:

- Verbanden tussen voedselcyclus en levenscyclus.
- Seizoeninvloeden op voedselproductie en arbeid, gedifferentieerd naar verschillende categorieën van leden van huishoudens, vooral van boerinnen.
- Overlevingsstrategieën op het niveau van het huishouden.
- Gevolgen voor planning en beleid.

Vierde blok

Meedenken over de ontwikkeling en toetsing van aangepaste technologie voor het verlichten van de werkzaamheden en verhoging van de productiviteit binnen de huishoudens. Leren rekening te houden met de beperkingen die er bestaan bij de productie, het gebruik en het onderhoud van deze technologie.

Globale uitwerking:

- Technologie ten behoeve van de voedselproductie, -bewerking, -opslag en -marketing.
- Technologie voor het verbeteren van de woon- en watervoorziening.
- Technologie bij de toepassing van de alternatieve energie.

Vijfde blok

Inventarisatie en analyse van het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, gezien vanuit de huishoudkunde.

Globale uitwerking:

- Aspecten van het ontwikkelingssamenwerkingsbeleid, zoals omvang van de hulp, twee-sporenbeleid, concentratielanden en -regio's.
- Beleid ten aanzien van plattelandontwikkeling en vrouwen (verbetering werkomstandigheden, zowel in huis als op het land; verbetering van voeding, gezondheid, wonen, onderwijs).
- Rol van huishoudkundigen bij het opstellen en uitvoeren van ontwikkelingsprojecten en bij voorlichtingsactiviteiten.

Korrespondentieadres

Prof. dr. C. Presvelou, Vakgroep Huishoudkunde Landbouw Hogeschool, Postbus 8060, 6700 DA Wageningen.

Ir. A. J. Hardon-Baars, Vakgroep Wonen, Landbouw Hogeschool, Postbus 8065, 6700 DA, Wageningen.

Literatuuroverzicht Landbouwhuishoudkunde voor ontwikkelingslanden

M. F. VAN ROSSUM

Ten behoeve van het onderwijsselement Landbouwhuishoudkunde voor ontwikkelingslanden, dat in het voorgaande is beschreven, is door de docenten een reader samengesteld. Deze bevat een veertigtal artikelen, waarvan de belangrijkste hier worden besproken.

Huishoudkundige benadering

Door een toenemende aandacht voor de allerarmsten in ontwikkelingslanden, ontstaat er steeds meer belangstelling voor het huishouden als onderwerp van studie. Steeds duidelijker wordt dat ontwikkelingsstrategieën niet alleen gebaseerd dienen te worden op makro-ekonomische gegevens, maar dat ook data

van produktie en konsumptie op het niveau van het huishouden noodzakelijk zijn (*Janelid*, 1980; *Presvelou*, 1980).

Een van de eerste problemen waarmee men gekonfronteerd wordt bij de bestudering van het huishouden, is het vinden van de juiste criteria voor de omschrijving van dit begrip. *Oppong* (1979) en *Pittin* (1982) vinden dat de criteria die hierbij doorgaans gebruikt worden te vaag zijn en te veel gebaseerd op Westerse vooronderstellingen. Zij keren zich dan ook tegen de keuze van het huishouden als eenheid van analyse, met name in studies naar de positie van vrouwen in ontwikkelingslanden. Andere auteurs stellen echter dat het huishouden, opgevat als raamwerk waarbinnen de mogelijkheden en beperkingen van individuen grotendeels bepaald worden, uitstekende aanknopingspunten biedt om produktie en reproductie op mikroniveau te bestuderen (*Fresco*, 1980; *Spijkers-Zwart*, 1984; *White*, 1980).

De structuur waarbinnen produktie en konsumptie zijn geregeld kan zeer gekompliceerd zijn. Het huishouden kan bestaan uit meerdere functionele eenheden, die autonoom en/of hiërarchisch beslissen over activiteiten, middelen etc. Binnen het huishouden kunnen belangentegenstellingen bestaan; bij een analyse moeten deze worden onderkend (*Fresco*, 1980; *Spijkers-Zwart*, 1984).

Spijkers-Zwart gaat in op de methoden voor een huishoudenanalyse. Hierbij wordt het huishoudelijk gedrag, uitgesplitst naar de verschillende categorieën van leden van het huishouden, als uitgangspunt genomen. Het doel is inzicht te verkrijgen in dat gedrag en de achtergronden daarvan.

Spijkers-Zwart (1980, 1984) en *White* (1980) wijzen erop dat huishoudelijk gedrag dient te worden bestudeerd in de context van de levenscyclus van huishoudens. Tevens stellen zij dat de mogelijkheden en beperkingen van huishoudens niet alleen gezocht moeten worden in interne karakteristieken van individuele huishoudens, maar ook in het sociaal-economische systeem waarvan huishoudens deel uitmaken.

Produktie en verzorging

De huidige rol van vrouwen in produktie en reproductie moet gezien worden in het licht van de ontwikkelingen die zich vóór, tijdens en na de koloniale overheersing hebben voorgedaan. Vrouwen op het Afrikaanse platteland hebben onder invloed van moderniseringsprocessen hun positie als onafhankelijke producenten in de voedselproduktie verloren. In veel ontwikkelingslanden is als gevolg van koloniale- en post-koloniale invloeden een scheiding ontstaan tussen produktie voor verkoop en voor zelfvoorziening, waarbij alleen man-

nen de controle (zeggenschap) hebben over de produktie voor verkoop. Met name de produktiefaktor land heeft hierbij een belangrijke rol gespeeld (*Boserup*, 1980; *Rogers*, 1980).

In veel studies en ontwikkelingsprogramma's wordt het werk dat door vrouwen in de zelfvoorzienende sektor wordt verricht veronachtzaamd. Tijdsbestedingsstudies bijvoorbeeld, concentreren zich op het werk dat door mannen in de landbouw wordt gedaan (*Beneria*, 1982; *Rogers*, 1980).

Redenen voor deze veronachtzaming kunnen worden gevonden in de lage status die aan de zelfvoorzienende produktie wordt toegekend, omdat deze produktie alleen een gebruiks waarde en geen ruilwaarde heeft (*Beneria*, 1982). Slechts in meest recente studies komt naar voren dat de activiteiten die door vrouwen worden verricht, zwaar zijn, veel tijd in beslag nemen en essentieel zijn voor het welzijn van het huishouden. Daarbij vormt de arbeidsinbreng van vrouwen in de landbouwproduktie vaak een kernpunt in de mogelijkheden tot verhoging van de opbrengst, iets dat in veel ontwikkelingsprogramma's over het hoofd wordt gezien (*Rogers*, 1980).

Ook in statistieken en in het B.N.P. (Bruto Nationaal Produkt) worden de activiteiten van vrouwen meestal niet meegerekend. *Beneria* pleit ervoor om in het begrip "active labor", de zelfvoorzienende produktie op te nemen waardoor de ideologische onderschatting van het werk van vrouwen wordt tegengegaan, meer informatie wordt verkregen over het werk van vrouwen en hun rol in het economische leven, en het begrip economische activiteiten niet gekoppeld wordt aan groei of akumulatie, maar aan welzijn.

Twee studies, waarin de situatie van vrouwen aan de hand van konkrete voorbeelden wordt belicht:

In de Filippijnen onderzocht *Res* (1983) de veranderende rol van vrouwen in de rijstbouw. Dit onderzoek wordt elders in dit tijdschrift beschreven. De analyse heeft vooral betrekking op de zwaarte van de arbeid, de arbeidsverdeling en -produktiviteit in relatie tot gebruikte technologie en verder de toegang tot en de zeggenschap over produktiemiddelen. Een belangrijke konklusie van *Res* is, dat als gevolg van veranderende gewasstechnieken, de bijdrage van vrouwen aan de rijstproduktie verminderde, met name in huishoudens met hogere inkomens. Vrouwen uit de lagere inkomenscategorieën kunnen het zich financieel niet veroorloven zich uit de rijstbouw terug te trekken. Hun arbeidsomstandigheden en -produktiviteit verslechteren echter, doordat zij minder toegang tot landbouw en nieuwe technieken hebben dan mannen.

Uit een vergelijkend onderzoek naar landhervormingen in 13 Latijns-Amerikaanse landen (Deere, 1985) blijkt dat de effecten van deze hervormingen in veel landen alleen aan mannen ten goede zijn gekomen, omdat alleen het hoofd van het huishouden – bijna altijd een man – recht op land heeft verkregen en toegang tot de coöperatie, krediet etc. Alleen in die landen, die participatie van vrouwen in de landhervormingen als expliciet doel hebben gesteld zoals Nicaragua, hebben vrouwen enigszins van deze hervormingen kunnen profiteren.

Voedselsysteem en seizoensvariaties

In een studie, verricht in het kader van een geïntegreerd ontwikkelingsproject in Zaïre, benadrukt Presvelou (1982) het belang van het concept "food systems". Het begrip voedselsysteem omvat niet alleen de direct productieve activiteiten in de landbouw, maar ook alle activiteiten die moeten worden verricht voordat het voedsel kan worden gekonsumeerd of verkocht op de markt. Het belang van deze laatste activiteiten, waarin vrouwen een belangrijke rol spelen, wordt vaak onderschat. Het begrip voedselsysteem omvat verder niet alleen de activiteiten zelf, maar ook de besluitvormings- en verdeelingsaspecten, de technieken en kennis gerelateerd aan de activiteiten, en de tijd hieraan besteed. Zo kunnen bijvoorbeeld belemmeringen voor de zelfvoorziening of productie voor de markt beter geïdentificeerd worden.

De invloed van klimaat en seizoenswisselingen op productie, arbeid, voedingsgewoontes, gezondheid e.d. heeft nog weinig aandacht gehad in onderzoek en in ontwikkelingsprojecten, ondermeer omdat "year round" studies kostbaar en moeilijker uitvoerbaar zijn (Chambers, 1981; Presvelou, 1985). Seizoensvariaties kunnen leiden tot krisissituaties in huishoudens. In het begin van het regenseizoen bijvoorbeeld zijn in veel ontwikkelingslanden de voedselvoorraden minimaal, terwijl de vraag naar arbeid, in verband met de landbouwproductie, juist maximaal is. Vooral vrouwen worden door deze crisis getroffen. Zij moeten immers hun huishoudelijke taken combineren met arbeid in de landbouw (Palmer, 1981; Presvelou, 1985).

In ontwikkelingsprogramma's, en met name in voorlichtingsprojecten, moet met de seizoensinvloeden en de gevolgen daarvan rekening worden gehouden (Chambers, 1981; Presvelou, 1985). Chambers benadrukt het belang van aangepaste technieken bij het streven om krisissituaties te voorkomen, zoals bijvoorbeeld irrigatie, gewaskombinaties met betere verdeling van vraag naar arbeid, kin-

deropvang in het landbouwseizoen en verbeterde opslagmethodes voor voedsel.

Aangepaste technologie

Zowel vanuit de ontwikkelde landen als in de ontwikkelingslanden zelf bestaat er een toenemende aandacht voor aangepaste technologie. Hoewel er nog geen eenduidige definitie van dit begrip bestaat wordt onder aangepaste technologie meestal verstaan: die technologieën die produktiever zijn dan de vaak arbeidsintensieve traditionele technieken, maar minder duur en beter te beheren dan de grootschalige kapitaalsintensieve technieken van de geïndustrialiseerde landen.

Bij een omschrijving van wat moet worden verstaan onder aangepaste technologie in een bepaalde situatie moet onmiddellijk de vraag worden gesteld: "Aangepast voor wie, wanneer en waar?" (Carr, 1981). In de huidige situatie komen nieuwe technieken vaker ten goede aan rijkere dan aan armere huishoudens en worden ze meer gericht op stads- dan op plattelandbevolking (Carr, 1983). In veel studies is bovendien aangetoond dat met name vrouwen dikwijls niet participeren in technologische vernieuwingen. Hoewel er theoretisch gezien geen gebrek is aan technieken die de taken van vrouwen kunnen verlichten en de produktiviteit kunnen verhogen, is de praktijk dat vrouwen vaak daarvan verstoken blijven (o.a. Boesveld, 1982; Carr, 1981). Voor het ontwikkelen van zinvolle technologieën is meer inzicht nodig in de activiteiten van leden van huishoudens, de wijze van organisatie van deze activiteiten en het gebruik van hulpmiddelen (Date-Bah, 1981). Verder zijn van groot belang de prioriteiten die vrouwen zelf stellen ten aanzien van nieuwe technologieën (Carr, 1981).

Woonsituatie

Voor al in de stedelijke gebieden is de woonsituatie van de bevolking één van de belangrijkste problemen. In sommige steden woont meer dan de helft van de bevolking in krottenwijken (N.G.O., 1984). Oplossingen die tot op heden door overheden in ontwikkelingslanden zijn aangedragen blijken vaak te duur, zowel voor de overheid zelf als voor de toekomstige bewoners. Dit geldt niet alleen voor een aanpak met professionele huizenbouw – vaak met Westerse technieken – maar zelfs voor plannen waarbij zelfbouw een belangrijke rol speelt (N.G.O., 1984). Angel (1984) pleit voor een andere visie op krottenwijken. Deze zouden beschouwd moeten worden als een effectieve vorm van zelfhulp. Hervredering van land is in deze visie wel een noodzaak; in de huidige situatie hebben bewoners van krottenwijken meestal geen grond in eigendom.

n verbe-

als in de
n toene-
chnolo-
definitie
ingepas-
chnolo-
vaak ar-
in, maar
te groot-
ken van

worden
ie in een
de vraag
ie, wan-
idige si-
aker ten
nuishou-
ads- dan
In veel
met na-
in tech-
r theore-
eken die
en en de
praktijk
n blijven
oor het
geen is
an leden
janisatie
an hulp-
zijn van
wen zelf
ologieën

woonsi-
belang-
n woont
krotten-
ie tot op
slanden
r, zowel
omstige
een aan-
vaak met
or plan-
rijke rol
leit voor
eze zou-
en effek-
van land
de huidi-
ottenwij-

Nederlandse ontwikkelingssamenwerking

De ontwikkelingssamenwerking was in het verleden vooral gericht op economische groei door industrialisatie en grootschalige landbouw. Pas in de jaren '70 ontstond het besef dat plattelandontwikkeling en een verbetering van de voedselproductie van cruciale betekenis zijn voor de ontwikkelingen van de derde wereld (Minister voor ontwikkelingssamenwerking, 1979). Op dit moment is een groot deel van de bilaterale hulp dan ook gericht op het verbeteren van de levensomstandigheden van de arme plattelandbevolking en het verhogen van de voedselproductie (Minister voor ontwikkelingssamenwerking, 1984).

Sinds kort wordt de belangrijke rol van vrouwen in ontwikkelingsprocessen onderkend en wordt er in het beleid meer aandacht besteed aan vrouwen. Volgens de beleidsnota's dient er gestreefd te worden naar een grotere participatie van vrouwen in projectvoorbereiding en -uitvoering en naar een grotere economische zelfstandigheid van vrouwen in ontwikkelingslanden. Daarbij dient voorop te staan dat het beleid gericht op positieve verbetering van vrouwen, een integraal deel is van het totale beleid van ontwikkelingssamenwerking (Minister voor ontwikkelingssamenwerking, 1981).

Door een aantal auteurs wordt ingegaan op problemen die zich in de praktijk voordoen bij de planning en uitvoering van projecten en programma's voor vrouwen. Een van deze problemen is dat programma's voor vrouwen nog teveel geïsoleerd van andere maatregelen worden uitgevoerd en dat het besef vaak ontbreekt dat het gehele ontwikkelingsamenwerkingsbeleid consequenties heeft voor vrouwen (Papanek, 1981). Een ander probleem vormt het geringe aantal vrouwelijke stafmedewerkers in internationale organisaties (Rogers, 1980).

Ook is er nog te weinig bekend over methodieken van onderzoek en werk onder vrouwen. De vragen, welke activiteiten voor vrouwen moeten worden ontwikkeld, en of dit aparte activiteiten voor vrouwen, of "gemengde" programma's moeten zijn, zijn nog nauwelijks beantwoord (Meyntjes, 1982).

Literatuur

- Angel, S. en S. Benjamin, 1984. Squatters; de krakers van de Derde Wereld. In: C. van Leeuwen en J. de Jonge. Onder Dak. Wonen in de Turkse en Arabische wereld. pp. 84-94. Amsterdam.
- Beneria, L., 1982. Accounting for women's work. In: L. Beneria (ed.). Women and development. The sexual division of labor in rural societies. pp. 119-147. New York.
- Boesveld, M., 1982. Energieproblematiek voor vrou-

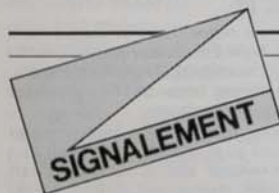
wen in de Derde Wereld. In: Vrouwen en energie. Evert Vermeer Stichting. pp. 16-22. Amsterdam.

- Boserup, E., 1980. The position of women in economic production and in the household with special reference to Africa. In: C. Presvelou and S. Spijkers-Zwart (eds.). The household, women and agricultural development. Misc. Papers 17. Landbouwhogeschool, Wageningen (pp. 11-16).
- Carr, M., 1981. Technologies appropriate for women: Theory, practice and policy. In: R. Dauber and M. L. Cain (eds.). Women and technological change in developing countries. pp. 193-203. Westview.
- Carr, M., 1983. Appropriate technology: Theory, policy and practice. In: I. de Beij (Samenst.) Vrouwen in de derde wereld. Energie en aangepaste technologie. pp. 33-37. Leiden.
- Chambers, R., 1981. Introduction. Conclusions and practical implications. In: R. Chambers, R. Longhurst and A. Pacey. (eds.). Seasonal dimensions to rural poverty. pp. 1-8; 218-239. London.
- Date-Bah, E., 1983. Constraints to technological improvements in rural women's activities. Concluding remarks. In: I. de Beij (samenst.) Vrouwen in de derde wereld. Energie en aangepaste technologie. pp. 129-138. Leiden.
- Deere, C. D., 1985. Rural women's experience in the Latin American agrarian reforms. International workshop on women's role in food self-sufficiency and food strategies. Paris.
- Fresco, L., 1980. Some notes on rural women and households. In: L. Fresco en E. van Walsum. Vrouwen als doelgroep in ontwikkelingsprogramma's. Projectgroep de kleine boer en de ontwikkelingssamenwerking. Wageningen.
- Janelid, I., 1980. Rural development programs and the farm household as a unit of observation and action. In: C. Presvelou and S. Spijkers-Zwart (eds.). The household, women and agricultural development. Misc. Papers 17. Landbouwhogeschool, Wageningen (pp. 83-99).
- Meyntjes, M., 1982. De praktijk van het werken met vrouwen in de derde wereld. LOVA Nieuwsbrief, 3 (2) pp. 6-10.
- Minister voor ontwikkelingssamenwerking, 1979. Vrouwen en ontwikkeling. Beoordelingslijst. Tweede Kamer zitting 1979-1980. 15800. Hoofdstuk V. nr. 3, bijlage 2B. 's-Gravenhage.
- Minister voor ontwikkelingsamenwerking, 1981. Uitgangspunten van het beleid. In: Notitie: Vrouwen in ontwikkelingssamenwerking. Tweede Kamer, zitting 1980-1981, 16400. Hoofdstuk V, nr. 9. pp. 4-5. 's-Gravenhage.
- Minister voor ontwikkelingssamenwerking, 1984. Plattelandontwikkeling. In: Nota herijking bilateraal beleid. Tweede Kamer, zitting 1983-1984. 18350. nrs. 1-2. pp. 31-34. 's-Gravenhage.
- N.G.O., 1984. The basic right to shelter. N.G.O. News on human settlements. No. 2.
- Oppong, C., 1979. Family structure and women's reproductive and productive roles: Some conceptual and methodological issues. Population and labour policies programme. Working Paper No 79. International Labour Office, Geneva.
- Palmer, I., 1981. Seasonal dimensions of women's roles. In: R. Chambers, R. Longhurst and A. Pacey. (eds.). Seasonal dimensions to rural poverty. pp. 195-201. London.

- Papanek, H., 1981. The differential impact of programs and policies on women in development. In: R. Dauber and M. L. Cain (eds.). Women and technological change in developing countries. pp. 215-227. Westview.
- Pittin, R., 1982. Documentation of women's work in Nigeria. Problems and solutions. Population and labour policies programme. Working Paper No 125. International Labour Office, Geneva.
- Presvelou, C., and S. I. Spijkers-Zwart, (1980). Introduction. In: C. Presvelou and S. I. Spijkers-Zwart, (eds.). The household, women and agricultural development. Misc. Papers 17. Landbouwhogeschool, Wageningen (pp. 3-6).
- Presvelou, C., 1982. Women in food systems. Department of Home Economics. Agricultural University, Wageningen.
- Presvelou, C. and J. A. de J. Almeida, 1985. Seasonality and food selfsubsistence. An analysis of their reciprocal relationships and their effects on women in agriculture. International workshop on women's role in food-sufficiency and food strategies. Paris.
- Res, L., 1983. Women in rice farming systems. Changing labor allocation patterns of women in rice farm household. International Rice Research Institute. Los Banos.
- Rogers, B., 1980. Women's control of resources. Women's work: its economic importance. In: B. Rogers. The domestication of women. Discrimination in developing societies. pp. 122-180. New York.
- Spijkers-Zwart, S. I., 1980. The household and householding; some conceptual considerations. In: C. Presvelou and S. I. Spijkers-Zwart (eds.). The household, women and agricultural development. Misc. Papers 17. Landbouwhogeschool, Wageningen (pp. 69-73).
- Spijkers-Zwart, S. I., 1984. Vrouw, huishouding en plattelandontwikkeling: een aantal kritische notities. Verslag van een vooronderzoek. Vakgroep Huishoudkunde. Nr. 21. Landbouwhogeschool Wageningen.
- White, B. N. F., 1980. Rural household studies in anthropological perspective. In: H. P. Binswanger et al (eds.). Rural household studies in Asia. Singapore University Press.

Korrespondentieadres

Ir. M. F. van Rossum, vakgroep Huishoudkunde Landbouwhogeschool, Postbus 8060, 6700 DA, Wageningen.

Leermiddelengids ontwikkelingseducatie

Het SLO-project ontwikkelingseducatie en de Centrale Registratie Leermiddelen (CRL) hebben het beschikbare leermiddelenaanbod voor de laatste twee jaren van het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs op overzichtelijke wijze bij elkaar gebracht in een leermiddelengids ontwikkelingseducatie, opgesplitst in twee delen.

In deel A is onderwijsmateriaal opgenomen afkomstig van diverse landenkommities en instellingen die zich bezighouden met Derde Wereldproblematiek.

Deel B bevat informatie over schoolboeken, leerstof binnen schoolboeken/methoden, audiovisueel materiaal, adressengidsen en documentatiecentra. Ook is uitgebreide achtergrondinformatie opgenomen over de Derde Wereldproblematiek. De titels beslaan ongeveer honderd landen en een aantal thema's zoals voedsel, bevolkingsproblematiek, dekolonisatie, landbouw, kerken en ontwikkelingsamenwerking.

Behalve het overzicht van titels geven de leermiddelengidsen ook informatie over de doelgroep van het materiaal. Deze gidsen zijn niet alleen door leerkrachten te gebruiken bij het opzetten van lessen, maar ook door leerlingen bij het kiezen van materiaal voor projecten en werksommen.

De leermiddelengids Ontwikkelingseducatie deel A telt 418 bladzijden en kost f 21,-. Deel B telt 355 bladzijden en kost f 20,-. De uitgaven zijn te bestellen bij de CRL, Postbus 2041, 7500 CA te Enschede, telefoon 053-840246 (doorkiesnummer).